

ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ МЕРЕЖІ МІСТА ЧЕРНІГОВА З ВРАХУВАННЯМ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕНДРОФЛОРИ

С. О. Потоцька

Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, м. Чернігів

Потоцька С. О. Підходи до оптимізації природно-заповідної мережі міста Чернігова з врахуванням системи охорони дендрофлори Проаналізовано категорії природно-заповідного фонду м. Чернігова та їх охоронні статуси згідно закону України "Про природно-заповідний фонд України". На території м. Чернігова нараховується 21 природно-заповідний об'єкт. З метою оптимізації заповідної мережі міста пропонується ряд нових об'єктів і територій Чернігова, яким доцільно надати природоохоронний статус та підвищити існуючий. Серед них майбутній парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва – парк ім. М. М. Коцюбинського; регіональний ландшафтний парк "Ялівщина"; ботанічний заказник загальнодержавного значення "Кордівка"; 4 групи багатвікових дерев в якості ботанічних пам'яток місцевого значення.

Pototska S. A. Approaches to the Optimization of Nature Preserving Net of Chernihiv with Accounting of Dendroflora Preserving System The categories of Chernihiv nature preserving fund and their guarding statuses according to the law of Ukraine "On the Nature Preserving Fund of Ukraine" are analysed. There are 21 nature preserving territories and objects in Chernihiv. With the purpose of optimization of Chernihiv preserving territories a number of new objects are proposed. It is advisable to give them a nature preserving status and to improve the current status. Among them there is the future Park – Example of garden – park art – Park named after M.M. Kotsjubinsky, Botanical Preserving Territory of General State Value – Kordivka, Regional Landscape Park Yalivshchyna, 4 groups of many – centuries trees as botanical examples of local value.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) виступають як осередки збереження природних комплексів, генофонду рослинного та тваринного світу. Статус кожної категорії об'єктів та функціонального призначення регламентується Законом України "Про природно-заповідний фонд України", зокрема вони можуть використовуватися з природоохоронною, науково-дослідною, оздоровчою та освітньо-виховною, або будь-якою іншою рекреаційною метою, для моніторингу навколишнього природного середовища, для господарських цілей, якщо це не суперечить їх призначенню, категорії і статусу [1, 2].

Основними складовими природних ландшафтів міста Чернігова виступають території, які зберегли близький до природного характер; ділянки, які мають зелені насадження, об'єкти і території ПЗФ, природні водойми та виконують різні екологічні функції. На території міста Чернігова 21 об'єкт природно-заповідного фонду (площа 171,44 га) п'яти категорій. Серед них переважають ботанічні пам'ятки природи місцевого значення (15): це багатвікові дерева, старовинна ялинова алея; гідрологічні пам'ятки природи місцевого значення (2) – озера "Глушень" і "Магістрацьке"; лісовий заказник місцевого значення (1) – "Ялівщина"; парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення (2) – Болдина гора і парк Міський сад та заповідне урочище (1) "Святе" [2]. Отже, в заповідній мережі міста переважають об'єкти нефункціональної групи (окремі дерева або їх групи) – 15; не є ефективним щодо охорони існуючий статус урочища "Ялівщина"; недостатньою є охорона лісопаркових територій та зеленої зони передмістя. А тому виникає питання оптимізації заповідної мережі міста як в

кількісному, так і в якісному напрямках.

За результатами проведених комплексних флористико-геоботанічних, дендрологічних і рекреаційних досліджень протягом 2007-2009 рр. нами пропонується три основних підходи оптимізації природно-заповідної мережі міста Чернігова:

1. Пошук природних і штучних територій, що виконують важливі екологічні, рекреаційні функції для міста з метою надання їм природоохоронного статусу в майбутньому.
2. Розширення площ існуючих об'єктів природно-заповідного фонду Чернігова, підвищення їх охоронного статусу та більш ефективної організації режиму охорони.
3. Створення нових територій штучного характеру (парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заказник, дендропарк, ботанічний сад) в системі новобудов міста, біля установ медичного, релігійно-культурного, навчального спрямування з метою формування поліфункціональних багатопідрозділних об'єктів.

Пропонуємо ряд нових об'єктів і територій міста Чернігова, яким доцільно надати охоронний статус та підвищити статус існуючих.

В категорії майбутнього парку пам'ятки садово-паркового мистецтва може бути парк культури та відпочинку ім. М. М. Коцюбинського (площа 18,2 га), що розташований на території Древнього Валу.

Чернігівський Дитинець (Кремль) з давніх часів до наших днів був пов'язаний з духовно-релігійним життям міста, зокрема з шести відомих храмів Валу – споруд часів Київської Русі – збереглися два: Спаський собор (XI ст.), діючий православний храм та Борисоглібський собор (XII ст.), перетворений на музей.

Парк на території Валу з'явився в середині XIX ст. (приблизно 1846 року), а в 2002 році він зазнав реконструкції. Костянтинівський парк (сучасна назва – Центральний парк культури і відпочинку ім. М. М. Коцюбинського (місцева назва – Чернігівський Вал)) з давніх часів був улюбленим місцем відпочинку чернігівців і гостей міста. Він знаходиться на території Валу, історія якого розпочинається за часів Київської Русі: тут був Дитинець, де містилися резиденції чернігівських князів – володарів території Чернігово-Сіверського князівства; функціонували магістрат, полкова канцелярія, острог та пізніше адміністративний центр Чернігівської губернії.

Дендрофлора парку ім. М. Коцюбинського складає 70 видів, 49 родів, 28 родин та 19 порядків, 2 класів та 2 відділів. Серед них *Acer platanoides* L., *Tilia cordata* Mill., *Tilia americana* L., *Padus avium* Mill., *Gleditsia triacanthos* L., *Aesculus hippocastanum* L., *Quercus robur* L., *Phellodendron amurense* Rupr., *Betula pendula* Roth., *Corylus colurna* L., *Juglans mandshurica* Maxim., *Robinia pseudoacacia* L., *Acer saccharinum* L., *Cotinus coggygria* Scop., *Philadelphus coronarius* L., *Larix decidua* Mill., *Picea abies* (L.) Karst., *Picea pungens* Engelm., *Juniperus communis* L., *Juniperus sabina* L., *Juniperus virginiana* L., *Thuja occidentalis* L. та ряд інших. На території парку є багатовікові дерева, які рекомендовані для заповідання в якості ботанічних пам'яток природи місцевого значення.

Урочище "Ялівщина" (площа 110 га) в своєму складі має лісовий заказник місцевого значення (6,2 га), в основному це середньовікові культури *Pinus sylvestris* L. Цінність цієї території полягає в тому, що це природно-історична місцевість з поселенням епохи бронзи (II тис. до н.е.), раннього заліза (VII-IV ст. до н.е.), київського (III-V ст.), волинсько-київського (VIII-IX ст.) та давньоруського (IX-XIII ст.) часів, з першими свідченнями міського водогону з 1880 року, це територія Чернігівського обласного-міського ботанічного саду (1946-1963 рр.), парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва (1972-1992 рр.) [3].

Природно-рельєфні особливості (яружно-балкова система, заплавна частина і край тераси річки Стрижень), ґрунтово-гідрологічні умови даної території формують досить різноманітні екотопи та умови для вирощування різних груп рослин. Це було вдало використано під час створення Чернігівського ботанічного саду (1945 р.), що в 1946 році займав площу 170 га, а його колекція нараховувала 480 видів рослин та 720 сортів декоративних рослин. В структурному складі цієї установи було 3 відділи: флори і культурної рослинності, інтродукції і акліматизації рослин, дендрології, плодівництва і розведення квітів.

На сучасному етапі "Ялівщина" відіграє важливу роль для підтримання стабільності екосередовища міста Чернігова та має значні різнопланові впливи на його в таких напрямках як ландшафтно-біоконсерваційному, біоміграційному, біоінформаційному, екомодельному, соціальному, культурно-освітньому та пізнавальному.

Видовий склад дендрофлори урочища "Ялівщини" представлений 101 видом, 50 родами, 31 родиною, 2 відділи, який залишився як спадок Чернігівського обласного (з часом міського) ботанічного саду, і може виступати як резервний потенціал дерев та кущів для озеленення міста.

Основу дендрофлори "Ялівщини" складали насадження та колекційні поєднання природної фракції (*Tilia cordata*, *Acer platanoides*, *Quercus robur*, *Betula pendula*, *Padus avium*, *Sambucus nigra* L., *Sambucus racemosa* L. та інші) з видами-інтродуцентами північно-американського, далекосхідного походження та іншого походження (*Phellodendron amurense*, *Gleditsia triacanthos*, *Robinia pseudoacacia* L., *Robinia viscosa* Vent., *Catalpa bignonioides* Walt., *Juglans mandshurica*, *Tilia americana*, *Amelanchier ovalis* Medik., *Malus sylvestris* Mill., *Pyrus communis* L., *Padus serotina* (Ehrh.) Agardh., *Padus virginiana* (L.) Mill., *Prunus maackii* (Rupr.) Kom., *Acer saccharinum* L., *Cladrastis lutea* (Michx.) C. Koch., *Chaenomeles japonica* (Thunb.) Lindl., *Physocarpus opulifolia* (L.) Maxim., *Caragana arborescens* Lam., *Rosa canina* L., *Rosa rugosa* Thunb., *Syringa josikaea* Jacq., *Amorpha fruticosa* L., та інші). Серед голонасінних такі види, як *Pinus nigra* Am., *Pinus sylvestris* L., *Juniperus communis*, *Juniperus sabina*, *Thuja occidentalis*.

Найбільш раціональним шляхом збереження урочища "Ялівщина" на сучасному етапі є створення на його території регіонального ландшафтного парку (РЛП) площею 110 га. Проектований РЛП "Ялівщина" виступатиме як поліфункціональна природоохоронна, рекреаційна установа обласного підпорядкування, що створюється з метою збереження в природному стані лісових комплексів та об'єктів лівобережної частини заплави, притерасової, терасової і плакорної ділянок річки Стрижень, дендроколекції Чернігівського ботанічного саду та забезпечення умов для еколого-збалансованої рекреації на цій території з врахуванням покладених завдань і функціонування зони.

Лісопарк "Кордівка" (площа 275 га) є ділянкою природного, заплавного лісу, який розмістився вздовж правого берега річки Десни. На території лісопарку нами протягом 2008-2009 рр. були проведені геоботанічні дослідження. Ця природна територія має сформоване ядро аборигенної рослинності, зокрема дерев: *Quercus robur*, різні види *Salix*: *S. alba* L., *S. caprea* L., *S. fragilis* L., *S. acutifolia* Willd.; *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *Populus tremula* L., *Ulmus glabra* Fuds., *Malus sylvestris*, *Pyrus communis*, *Acer platanoides*, місцями *Pinus sylvestris*, *Betula pendula*; кущів: *Rubus caesius* L., *Frangula alnus* Mill., *Swida alba* (L.) Opiz., *Swida sanguinea* (L.) Opiz., *Viburnum opulus* L., *Sambucus nigra* та інші. Це ядро поєднується з рядом інтродукованих видів, зокрема *Quercus rubra* L., який дає на території самосів;

Catalpa bignoniodes, *Amorpha fruticosa*, *Corylus colurna*, *Acer saccharinum*, *Populus balsamifera* L., *Salix rosmarinifolia* L., *Physocarpus opulifolia*, *Robinia pseudoacacia*, *Caragana arborescens*, *Symphoricarpos albus* (L.) Blake., *Thuja occidentalis*, *Catalpa bignoniodes*. На території Кордівки зростає два види, які занесені до Червоної книги України – *Epipactis helleborine* (L.) Crantz. та *Salvinia natans* All.) [3].

В період 60-70-х років XX ст. на цій території було проведено підсаджування природних деревних видів (*Fraxinus excelsior* L., *Fraxinus lanceolata* Borkh., *Acer platanoides*, *Populus nigra*, *Populus alba* L.), з вкрапленням навколо галявин ландшафтних площадок, алеї окремих видів-інтродуцентів (*Populus balsamifera* L., *Quercus rubra*, *Amorpha fruticosa* L.).

Лісопарк "Кордівка" може мати статус ботанічного (або гідрологічного) заказника загальнодержавного статусу, виходячи з важливості цієї території в розробленій схемі регіональної екомережі Чернігівської області, в напрямку підтримання екологічного і гідрологічного режимів річки Десни та необхідності збереження від антропогенного тиску міста Чернігова.

Для збереження багатовікових, меморіальних, масткових дерев та їх груп пропонуємо взяти під охорону 4 групи об'єктів, в якості ботанічних пам'яток місцевого значення. Їх характеристика наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика багатовікових дерев рекомендованих для заповідання в якості ботанічних пам'яток місцевого значення

№ п/п	Видова назва, кількість	Висота, м	Діаметр стовбура, см	Вік, площа, га	Координати
1. Група багатовікових дерев старовинного Чернігівського Дитинства (парк культури та відпочинку імені М.М. Коцюбинського)					
1.1.	<i>Quercus robur</i> L. (4 особини)	22	150	біля 200 років, 0,01	51° 29' 21"С; 31° 18' 27"В
1.2.		20	120	150 років, 0,01	51° 29' 21"С; 31° 18' 24"В
1.3.		21	100	біля 100 років, 0,01	51° 29' 16"С; 31° 18' 34"В
1.4.		20	130	біля 150 років, 0,01	51° 29' 22"С; 31° 18' 28"В
1.5.	<i>Larix decidua</i> Mill. (1 особина)	20	64	біля 100 років, 0,01	51° 29' 19"С; 31° 18' 29"В
1.6.	<i>Fraxinus excelsior</i> L. (1 особина)	26	150	біля 100 років, 0,01	51° 29' 15"С; 31° 18' 35"В
1.7.	<i>Picea abies</i> (L.) Karst. (6 особин)	20-24	50-58	біля 100 років, 0,06	51° 29' 18"С; 31° 18' 38"В
2. Багатовікова <i>Tilia cordata</i> Mill. на території ЗНЗ № 20					
2.1.	<i>Tilia cordata</i> Mill. (1 особина)	20	110	біля 100 років, 0,01	51° 29' 21"С; 31° 17' 11"В
3. Багатовікова <i>Pinus sylvestris</i> L. в урочищі "Ялівщина" (на території агробіостанції Чернігівського обласного педагогічного ліцею)					
3.1.	<i>Pinus sylvestris</i> L. (1 особина)	22	90	біля 150 років, 0,01	51° 31' 11"С; 31° 18' 09"В

№ п/п	Видова назва, кількість	Висота, м	Діаметр стовбура, см	Вік, площа, га	Координати
4. Група багатовікових дерев на території Чернігівського державного технологічного університету					
4.1.	<i>Picea abies</i> (1 особини)	24	58	біля 100 років, 0,01	51° 30' 12"С; 31° 20' 07"В
4.2.	<i>Picea abies</i> (1 особина), біля будинку інституту мікро-біології	26	74	біля 100 років, 0,01	51° 30' 11"С; 31° 20' 06"В
4.3.	<i>Picea abies</i> (1 особина), біля ЗНЗ №16	20	63	біля 90 років, 0,01	51° 30' 18"С; 31° 20' 02"В
4.4.	<i>Picea abies</i> (1 особина), біля медпункту	26	86	понад 100 років, 0,02	51° 30' 15"С; 31° 20' 23"В
4.5.	Алея з <i>Aesculus hippocastanum</i> L. (22 особини)	20-22	від 58 до 178	понад 100 років, 0,22	початок 51° 30' 13"С; 31° 20' 06"В, закінчення алеї 51° 30' 12"С; 31° 20' 05"В
4.6.	Алея з <i>Tilia cordata</i> (10 особин)	20-22	69-100	біля 100 років, 0,01	51° 30' 14"С; 31° 20' 14"В
4.7.	<i>Tilia cordata</i> (4 особини)	20-22	95-100	біля 100 років, 0,04	51° 30' 16"С; 31° 20' 12"В
4.8.	<i>Betula pendula</i> Roth. (1 особина), біля медпункту	24	100	близько 100 років, 0,02	51° 30' 15"С; 31° 20' 21"В
4.9.	<i>Larix decidua</i> (1 особина)	20	71	біля 90 років	51° 30' 13"С; 31° 20' 08"В

Примітка: координати об'єктів фіксувалися за допомогою навігаційного приладу eXplorer 100 "Magellan"

Оптимізація мережі територій і об'єктів природно-заповідного фонду міста Чернігова, дозволить збільшити не тільки кількісні його показники, але й якісні характеристики, зокрема створити території значної площі та надати їм загальнодержавного статусу, категорії – регіонального ландшафтного парку, збереженню об'єктів історико-культурного значення та збільшити кількість ботанічних пам'яток природи місцевого значення.

1. Барбарич А.І. Геоботанічне районування Української РСР / під ред. А. І. Барбарича. – К.: Наук. думка, 1977. – 304 с.
2. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2006 рік. – Чернігів, 2007. – 200 с.
3. Карпенко Ю. О. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / під заг. ред. к.б.н., доц. Ю. О. Карпенко. – Чернігів, 2002. – 240 с.

Дудин Р. Б. Стан насаджень парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва у с. Вишня (Львівська обл.) та проблеми його збереження.....	815
Івченко А. І., Папура І. М., Мельник А. С. Палацовий парк села Вишня та його рідкісні дерева.....	819
Костюк С. В. Фонд природного заповідника "Медобори" у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї.....	824
Лук'янчук Н. Г. Цивільні території Львова як осередки збереження рідкісних видів трав'яної флори.....	825
Макарчук О. О. Ліси природно-заповідного фонду Волинської височини.....	828
Онисьук Л. П. Історична унікальність Кременецьких гір.....	831
Потоцька С. О. Підходи до оптимізації природно-заповідної мережі міста Чернігова з врахуванням системи охорони дендрофлори.....	837
Семеген О. О. Архітектурно-історична спадщина на території НПП «Подільські Товтри».....	842
Сиплива Н. О. Історико-культурне значення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини.....	845
Тереля І. П., Шербей І. В. Лісовий заказник «Російський» і деякі аспекти функціонування заказників.....	848
Фекета І. Ю. Природоохоронні території Закарпаття.....	851
ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА, ЕКОТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ	
Антал А. Ю., Бучко Ж. І. Екотуризм як перспективна форма рекреації в Закарпатті.....	854
Бахтіарова Л. І. Екологічна освіта і виховання студентів в Чорноморському заповіднику як засіб формування екологічної культури майбутніх спеціалістів.....	858
Бронешський Р. В. Співвідношення схем таксономічного ранжування територіальних рекреаційних систем та ієрархії курортно-рекреаційних територій.....	863
Даниляк А. О., Волохова О. В., Шаповалова Л. В. Шляхи розвитку еколого-освітньої діяльності національного природного парку «Голосіївський».....	868
Кібіч І. В. Проблеми і перспективи рекреаційного використання територій природно-заповідного фонду Буковини.....	871
Кобелька О. П. Проблеми розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Карпатського регіону.....	876
Кравченко К. О. Грамадкість та ПЗФ: ракурс ефективної взаємодії.....	881
Кравчук Л. П., Ляхва С. І. Діяльність природного заповідника «Горгани» в рамках міжнародного проєкту.....	888
Кучинська О. П., Чайка Н. А. Роль досліджень неживої природи у формуванні екотуристичних маршрутів та екопізнавальних стежок в НПП "Подільські Товтри".....	891
Мурська О. П. Основні напрямки та форми освітньо-виховної діяльності природного заповідника "Медобори".....	894
Питуляк М. Р., Питуляк М. В. Рекреаційне використання природно-заповідних об'єктів Тернопільщини.....	898
Подле О. В. Основи рекреаційного використання природних та історико-культурних особливостей Мезинського НПП.....	901
Прикладівська Т. Р. Територія Ботанічного саду НЛТУ України на Розточчі як об'єкт рекреаційного використання.....	906
Худоба В. В. Шляхи активізації природоохоронної та рекреаційної діяльності регіональних ландшафтних парків Волино-Поділля.....	912
Царик П. Л. Рекреаційна діяльність у межах природно-заповідного фонду Тернопільської області.....	918
Шаповалова Л. В., Волохова О. В., Даниляк А. О. Особливості території національного природного парку «Голосіївський» для використання в рекреаційній діяльності.....	925
Шевчук О. М. Геотуристичні атракції Тернопільського Придністер'я.....	929

Державний комітет лісового господарства України
Тернопільське обласне управління лісового та мисливського
господарства

Природний заповідник «Медобори»

Державне управління охорони навколишнього природного середовища
в Тернопільській області

Інститут екології Карпат НАН України

Національний лісотехнічний університет України

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ — МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ

Protected Areas in Ukraine – Past, Present, Future

Матеріали

міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 20-річчю природного заповідника «Медобори»
(26-28 травня 2010 р., смт. Гримайлів)

Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
2010